

Foucault ve Aydınlanma'nın Geri Dönüşü

Sever IŞIK¹

Özet: Michel Foucault son dönem çalışmalarında Aydınlanma'ya karşı eleştirel tutumunu terk etmemekle beraber daha olumlu bir yaklaşım sergiler. Aydınlanma'yı bir dönem olarak değil, "şimdinin ontolojisi"ne dair bir "eleştirel felsefi ethos" olarak karakterize ederken bu ethosa bazı olumlu içerimler yükler. Kant'ın felsefi düşüncede "şimdi"yi sorunsallaştıran ilk kişi olduğunu düşünen Foucault, Kant'ın "Aydınlanma nedir?" makalesinde (şimdiye/kendimize dair) yeni bir felsefi düşünüş biçiminin başlangıcı görür. Foucault'nun yeni yaklaşımı birçok kişi tarafından eski konumunun terki olarak algılanırken, bazı yorumcular ise yeni ve eski yönelimleri arasında bir fark olmadığını savunmuştur. Gerçekte O, "Aydınlanma'nın şantajı" dediği Aydınlanma'dan yana ya da karşı olmak dilemmasından kurtulunması gerektiğini belirterek Aydınlanma'nın rasyonellik, evrensellik vb. düşünceleri ve arayışları ile arasındaki mesafeyi korumaya devam etmiştir. Yani Foucault'nun yeni yönelişi ile eski çalışmaları arasında süreklilikler olduğu gibi kesintiler de vardır. Bu makale Foucault'nun Aydınlanma'ya dair değerlendirmelerini ve bu değerlendirmelere ilişkin bazı eleştiri ve analizleri konu edinmektedir.

Anahtar kelimeler: Aydınlanma, eleştiri, ethos, özne, şimdi, Kan

Giriş

Foucault, bir konuşmasında "Batı için hem fiili olanaklarının ve erişebileceği özgürlüklerin bilincine varma tarzı olarak, hem de sınırları ve kullandığı güçleri üzerine sorgulama da bulunmanın bir tarzı olarak" Aydınlanma'nın ortaya çıkışından iki yüz yıl sonra "geri dönüş"ünden

1 Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora öğrencisi. severquista@gmail.com

bahseder (Foucault, 2004;363). Bu geri dönüşün niteliği, niceliği ve gerçekliği tartışmalı olsa da kesin olan şey güncelliğimizin eleştirel tutumu olarak Foucault'nun son dönem çalışmalarında Aydınlanma geleneğine yüzünü döndüğü ve buradan kendi modernliğimize bir çıkış/yol aradığıdır.

Foucault'nun sön dönem çalışmalarında iki dönüşümün işaretleri göze çarpar. Bunlardan birincisi, "eleştiri" nosyonu üzerinden Kant'ın mirasına dönüş, ikincisi ise Platon'dan Stoacılar ve kinik filozoflara dek antik Yunan ve Helen filozoflarını yeniden okunmasıdır. Birinci dönüşümün işaretleri 1970'li yılların sonları ile 1980'lerdeki bir dizi metinde görülürken, ikinci dönüşüm ise Cinselliğin Tarihi'nin ikinci ve üçüncü ciltlerinde ve Collège de France'da verdiği yeni yayınlanan derslerinde görülür. Kant'a, dönüş teması en iyi biçimde "Aydınlanma nedir?" yazısında görülür (Falzon & O'Leary, 2010;6). Foucault'nun Aydınlanma'ya dair yeni değerlendirmesinin geçmişi 1978 tarihli "Aydınlanma'nın eleştirisi" (Critique et Aufklarung) başlıklı yazısına kadar geri götürülebilir. Bundan daha önemli olanı ise 5 Ocak 1983'te Collège de France'da konuya ilişkin verdiği derstir ki "Quest-ce que les Lumières?"² başlığı ile Mayıs 1984'te *Magazine Littéraire* tarafından yayınlanmıştır. Konunun en olgun hali ile dile getirildiği metin ise "Aydınlanma nedir?" başlıklı makaledir.³ Foucault'nun ölümünden önce tamamladığı son yazılarından biri olan bu metin bahar 1984'te Berkeley Üniveristesi'nde modernlik ve Aydınlanma üzerine Jürgen Habermas, Charles Taylor, Richard Rotry, Hubert Dreyfus ve Paul Rabinow'un katılımı ile düzenlenmesi planlanan konferansta sunulmak üzere hazırlanmıştır. Fakat Foucault'nun ölümü sebebi ile bu toplantı gerçekleşmemiştir (Passe-rin D'entrèves, 1999;337-338; Foucault, 2000a;162).

Bu yeniden okuma sürecini ilginç kılan şey ise *Kelimeler ve Şeyler*'in sonunda "insanın ölümü"nü ilan eden (Foucault, 1994; 499)

2 Kant'ın Aydınlanma ve Fransız devrimine ilişkin değerlendirmeleri üzerinde duran bu makale İngilizceye C. Gordon tarafından "Kant: Aydınlanma ve Devrim Üzerine" ("Kant on Enlightenment and Revolution", trans. C. Gordon, *Economy and Society*, 15(1) (February 1986), pp. 88-96); A. Sheridan tarafından ise "Doğruyu Söyleme Sanatı" adı ile çevrilmiştir ("The Art of Telling the Truth", in Michel Foucault: Politics, Philosophy, Culture, pp. 86-95). Metnin Türkçede de iki çevirisi vardır. Birincisi "Aydınlanma nedir?" başlığını taşımakta olup Foucault'nun Seçme Yazıları'nın ikinci cildi olan *Özne ve İktidar'ın içinde* yer almaktadır (s.162-172); "Doğruyu Söyleme Sanatı" adını taşıyan diğer çeviri ise *Toplumbilim* dergisinin 11. sayısında yer almaktadır (çev. Eda Özgül, Özlem Oguzhan, s. 77-80).

3 Bu makale Foucault'nun ölümünden Paul Rabinow editörlüğünde yayınlanan *The Foucault Reader*, (New York: Pantheon, 1984) isimli kitapta yayınlanmıştır.

Foucault'nun kendi çalışmalarını Kant'ın eleştirel düşünce tarihi içinde konumlandırmasıdır (Foucault, 2000a; 172). Ona göre modern felsefenin bölünmüş olduğu iki büyük eleştirel geleneğin temelleri Kant tarafından atılmıştır. Bu geleneklerden biri "hakikat analitiği" olarak adlandırılabilir olan ve Kant'ın eleştirileri aracılığı ile temellerini attığı modern felsefi gelenektir ki doğru bilginin mümkün oluş koşulları sorununu incelemeye dayanır. Foucault'nun "şimdinin ontolojisi" (kendimizin ontolojisi) olarak adlandırdığı diğer modern felsefi geleneğin temelleri ise Kant'ın "Aydınlanma nedir?" ve "Devrim nedir" metinlerinde ortaya konulur. Bu eleştiri geleneğin ortaya attığı soru "güncelliğimiz nedir?", şimdiki zamanda yaşanabilecek mümkün deneyimler alanı nedir? sorusudur. İşte Foucault, kendisini bu soruyu cevaplamaya çalışan ve Hegel'den gelip Nietzsche ve Max Weber üzerinden Frankfurt Okulu'na uzanan eleştirel düşünce geleneğine dahil eder. Bu felsefi gelenekte söz konusu olan bir "hakikat analitiği" değil; "şimdi"nin ve kendimizin tarihsel bir ontolojisidir (Foucault, 2000a;172).

Makalenin başlığındaki "Aydınlanma'nın geri dönüş"ü Foucault'nun Aydınlanmaya ilişkin önceki negatif tutumunun daha olumsuz bir çizgiye doğru evrilmesini ve modifikasyonunu ifade etmektedir. Yoksa Aydınlanma, Batı düşüncesinde (kendisinden yana veya kendisine karşı tarzda) daima aktüel olagelmıştır. Fakat Aydınlanma'nın Batı düşüncesinde güçlü bir şekilde eleştiri konusu yapılmaya başlanması 1930'lu ve 1940'lu yıllar ve sonrasına denk düşer ki bunda özellikle Avrupa toplumlarının siyasal pratiği önemli bir rol oynamıştır. Foucault'a göre Yirminci yüzyılın ikinci yarısını belirleyen birçok süreç, kaygıların merkezine Aydınlanmacıların sorusunu taşıdı. Birincisi, üretici güçlerin gelişmesinde ve siyasi kararların oyununda bilimsel ve teknik rasyonalitenin taşıdığı önemdir. Bunların ilki on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren, umudu bir rasyonalizm tarafından taşınmış olan bir "devrim" in tarihidir; ama bu umudun yolunu kaybettiği despotizm etkilerinde aynı rasyonalizmin sahip olduğu payın ne olduğunu sorma hakkımız vardır. Üçüncüsü, son olarak, Batı'da ve Batıya, kültürün bilimin, toplumsal örgütlenmeyi ve sonuçta rasyonalitenin, evrensel geçerliliğini ilan etmek için hangi sıfatlara sahip olabileceğini sorma hareketidir (Foucault, 2004;362).

Elbette Aydınlanma'nın felsefi sorgulanması deyince Frankfurt Okulu'nu mutlaka anmak gerekir. Avrupa'da yükselen totaliter yönetim-

ler ve bu yönetimlerin dayandığı rasyonel örgütlenme başta Frankfurt Okulu olmak üzere aydınları Aydınlanma projesini yeniden gözden geçirmeye sevk etmiştir. Adorno, Horkheimer, Habermas ve Foucault Aydınlanma'ya ilişkin değerlendirmeleri ile Aydınlanma'nın kapanmış bir tarihsel dönem değil, şimdi ile ilişkili bir süreç olduğunu ortaya koyarak Aydınlanma'ya dair düşüncelerin yapısını önemli ölçüde şekillendirmişlerdir. Son dönem profesyonel tarihçilerinin Aydınlanma ile ilgili yeni çalışmaları da büyük düşünürlerin metinlerine odaklı önceki çalışmalardan farklı olarak düşüncenin sosyal tarihi gibi yeni soruşturma alanları ortaya koymuştur (Quatram, 1995;8). Böylece Aydınlanma'ya ilişkin tartışmalar ve araştırmalar daha geniş bir mecrada sürdürülmüştür.

Bu giriş babında son olarak Foucault'nun kendi Aydınlanma yorumunu üzerine inşa ettiği Kant'ın "Aydınlanma nedir?" (Kant, 1984) metnine dönmek gerekiyor. Bu metin üyelerinin çoğu Prusya bürokrasisine dâhil olduğu, "insan türünün refahı ve aydınlanmasını" esas alan bir dernek olan *Mittwochsgesellschaft*'ın yayın organı *Berlinische Monatschrift* tarafından sorulan sorunun cevaplandırılması amacını taşıyordu. Sorunun sorulması ve cevabının aranılması Aydınlanma'nın kamusalığa kazandırılması gibi pratik bir amaca yönelikti (Çiğdem, 2000;91). Bugün Foucault'nun "Aydınlanma nedir"i Kant'ın ("Aydınlanma nedir?"e) cevabının analizinde başvurulan standart bir metin olmuştur. Hatta Kant'ın metinleri içinde pek te ayrıcalıklı bir konum işgal etmeyen bu metnin güncellik kazanmasını Foucault'nun üretken yeniden okumasına borçlu olduğunu söyleyebiliriz.

Bu makalenin sınırları çerçevesinde Foucault'nun Aydınlanma'ya dair düşüncelerini ortaya koymaya çalışacağız. Bu amaçla önce Foucault'nun Aydınlanma'yı değerlendirdiği ortaya koyacak ve ardından bu değerlendirmeye ilişkin bazı eleştirileri ele alarak Aydınlanma'ya dair bu yeni okumanın ve değerlendirmenin Foucault'nun felsefi serüveninde nasıl bir konuma tekabül ettiğini belirlemeye çalışacağız.

1. Aydınlanma'nın Değerlendirilmesi

1.1. Şimdinin Tarihsel Ontolojisi ve Modernliğin Ethos'u Olarak Aydınlanma

Foucault, Kant'ın "Aydınlanma nedir?" yazısını "çok ilginç ve şaşırtıcı" bulur, çünkü ilk kez bir filozof görev olarak metafizik bir sistem ya da bilimsel bilginin temellerini değil; yakın geçmişte meydana gel-

miş tarihsel/güncel bir olayı araştırmayı öneriyordu (Foucault, 2000c; 67). Bu sebeple bu metin felsefi düşünce alanına yeni tipte bir soru/nu sokmaktadır: Bu soru şimdiki zaman sorusu, güncellik sorusudur. Bugün/şuanda neler olup bitmektedir? Ve hepimizin kendimizi içinde bulduğumuz şu anı tanımlayan "şimdi" nedir? (Foucault, 2000a;162; Foucault, 2000c; 68).

Kant'ın cevabını aradığı soru basit anlamda, şimdiki halde şu ya da bu felsefi kararı neyin belirleyebileceği sorusu değil (Foucault, 2000a;162), şimdinin aslına ne olduğu ve şimdiki zamanın hangi öğesinin tanımlanacağı ve diğerleri arasından ayırt edilip deşifre edilebileceğinin saptanması ile ilişkilidir. Foucault'nun Aydınlanma'nın ayırt edici vasfı olarak vurgulamak istediği Aydınlanma'nın şimdiye dair düşüncüsü, bu düşüncünün niteliği ve (şimdinin) farklılığını arayışdır. Yoksa felsefi zamanın kendi üzerinde düşünmeye çalışmasına kesinlikle ilk defa rastlanıyor değildir. Farklı bir içerikte de olsa kendi zamanı üzerinde düşünmeye Batı düşüncesinde daha önce üç biçimde rastlanılmıştır. Platon, şimdiki zamanı kendine özgü bazı özellikleri ile veya dramatik bir olayla diğer çağlardan ayrılmış bir çağ; Vico, yakında gerçekleşmesi muhtemel bir olayı deşifre etme aracı; Aziz Agustinus ise ufukta yeni bir dünyanın doğuşuna geçiş olarak analiz eder (Foucault, 2000b;175). Oysa Kant'ın Aydınlanma sorununa bakışı tamamen farklıdır. Aydınlanma ne dünyada ona ait olunan bir çağ (Platon); ne işaretleri algılanan bir olay (Vico); ne de bir tamamlanmanın gündoğumudur (Aziz Agustinus). Kant, Aydınlanma'yı neredeyse tamamen negatif bir biçimde bir "ausgang" olarak, bir "çıkış", bir "çıkış yolu" olarak tanımlar (Foucault, 2000b;175). Aydınlanma'ya ilişkin olan bu metinde Kant, tarih dair diğer metinlerinde olduğu gibi köken sorunlarını ve tarihsel bir sürecin içsel erekselliğini değil, bir tek güncellik sorununu ele alır. Şimdiyi, bir bütünsellik ya da gelecekteki bir tamamlanma temelinde kavramaya çalışmaz.⁴ Bir farklılık

4 Foucault, Kant'ın teleolojik tarih felsefesinden Aydınlanma nosyonunu çekip çıkarır. Bu hem metodolojik hem de perspektifsel bir manevradır. Bunun sonucu olarak tarihteki rasyonelliği, ereklilikleri bir yana bırakır (Dean, 1994,s. 55). Sınır olarak "şimdi" Foucault'nun Aydınlanma yorumunun kalbidir ve bu yorum ancak "şimdi" kavramının insanın varacağı bir finalden, teleolojik bir hareketen, evrensel bir tarih idesinden ve daha genel olarak Kant'ın kritik felsefesinden ayrıştırılması durumunda mümkün olur (Dean, 1994;48). Kant'ın tarih felsefesinin amacı tarihteki içsel/doğal amacı ve bir finale doğru olan hareketini anlamaktır (Dean, 1994;47). Kant için tarih insanın akli kapasitesinin evrildiği bir alandır. Bu evrilme insanın kendi yaratımı olan rasyonel bir politik düzene

arayışında olan Kant'ın sorusu şudur: Bugün düne kıyasla ne tür farklılıklar getiriyor? (Foucault, 2000b;176).

Aydınlanma kendisini basitçe eski bir alışkanlık doğrultusunda, bir gerileme ya da refah dönemi, ihtişam ya da sefalet dönemi şeklinde nitelendirmek yerine, genel bir düşünce, akıl ve bilgi tarihine ait olan ve bu tarih içerisinde bizzat rol oynayan belli bir olay aracılığı ile kendisini isimlendiren (Foucault, 2000a; 165),⁵ kendi düsturunu kendi kurallarını formlüle eden, geçmiş ve gelecek karşısında konumlandırın ve şimdiki zamanda bilgi, cehalet ve yanılısama biçimleri karşısında da yapması gereken şeyleri söyleyen, kendi bilincine varmış çok özel kültürel bir süreçtir (Foucault, 2000a; 165). Yani Foucault'ya göre Kant öncesi hiç bir filozof kendi düşüncelerini, değerlendirmelerini ve kendi varlığını, kendi şimdisinin tarihsel bağlamı içerisinde bir yere oturtma, kendi zamanını tarihin genel akışında bir farklılık olarak değerlendirme noktasında bu tavrı temsil etmemiştir (Aktay, 2000;104).

Kant, Aydınlanma'yı karakterize eden "çıkışın, bizi "olgunlaşmamışlık statüsünden kurtaran bir süreç" olduğuna işaret eder. Olgunlaşmamışlık derken kastettiği irademizin bizi aklımızı kullanmamızın gerekli olduğu alanlarda başka birisinin otorisine kabullenmeye sürüklemesidir. Kant, çıkışı bir olgu, süregiden bir süreç olarak niteler, ama bunun yanında bir görev ve bir yükümlülük olarakta sunar (Foucault, 2000b;176). Onun için Aydınlanma'nın parolası "Aude sader! Bilmecesaretini, cüretini göster"dir. Demek ki Aydınlanma hem insanların topluca katıldıkları bir süreç hem de kişisel olarak gösterilebilecek bir cesaret edimi diye düşünülmelidir. İnsanlar tek bir sürecin hem unsurları hem de failleridir (Foucault, 2000b;177). Sonuç olarak Aydınlanma irade,

doğru ilerlemektedir. Sınırlı bir özgürlüğe sahip olan insan bu tarihin hem aktörüdür hem de onun tarafından belirlenmektedir. Kant'ın akıl eleştirisine paralel olan bu tarih felsefesi bir zorunluluk olarak özgürlüğün sınırlarını belirlemeye çalışır (Dean, 1994; 55).

- 5 Foucault'nun Aydınlanma'nın ayrıncı vasfı olarak kendi farklılığını bilincine varış ve "şimdi"yi sorunsallaştırmasının insanlık tarihinin basit ama evrensel bir dürtüsünün dışavurumu olduğu ve Aydınlanma'nın diğer çağlardan hiçbir farkı olmadığını (s.104), Aydınlanma'nın kendi içinde bütüncül ve tutarlı değil (104), heterojen bir yapıya sahip olduğunu (s.108), kendini farklılaştırmanın bütün tarih yazımlarında, özellikle bir doğuş mitosuna dayanan bütün tarih yazımlarında rastlanılan sıradan bir teknik olduğu ve tarihte büyük dinlerin doğuşuna da hep böyle bir tarih ve zaman nosyonunun eşlik ettiğini (s.109), Aydınlanma etrafında güçlü bir ortodoksinin, aklı kuşatan bir iktidar serisinin ve dinsel heyecanın oluştuğunu (s.105), Foucault'nun Aydınlanma'ya dair değerlendirmelerini sonuçta "gerçek aydınlanma" denebilecek bir telos adına yaptığı ve içeriğini nasıl doldurulursa doldurulsun Foucault'nun aslında bir ahlak ve metafizik filozofu olmaya yöneldiğini (s.105) vurgulayan eleştirel bir analiz için bkz. Aktay, Yasin. "Modernizmin Aydınlanma Vehmi", Toplumbilim, sayı 11, Temmuz 2000, s.103-112

otorite ve aklın kullanılması arasında önceden var olan ilişkinin değişikliğe uğratılmış bir hali olarak tanımlanmaktadır (Foucault, 2000b;176).

Foucault, bu kısa makalenin Kant'ın üç eleştirisi ile de bağının var olduğunu belirtir. Kant, Aydınlanma'yı, insanın hiç bir otoriteye tabii kalmaksızın kendi aklını kullanabileceği an olarak tanımladığından eleştiride tam bu anda zorunlu olur; çünkü eleştirinin rolü neyin bilinebileceğini, ne yapılması gerektiğini ve neyin umut edilebileceğini saptamak ve böylece aklın kullanılmasını meşru kılan koşulları tanımlamaktadır. Yanılsamanın yanı sıra dogmatizme ve heteronomiye yol açan şey, aklın meşru olmayan kullanımıdır. Aklın özerkliği ancak meşru kullanım ilkeleri açıkça tanımlandığı zaman güvence altında alınabilir. Eleştiri bir anlamı ile, aklın Aydınlanma'da, olgunlaşmış olan el kitabıdır; buna karşılık, Aydınlanma da eleştiri çağıdır (Foucault, 2000b;179-180).

Kant'ın kendi güncelliği üzerine düşüncelerini ortaya koyduğu bir diğer metin ise "Devrim nedir?" adını taşıyan metindir. Foucault'nun deyişle "Kant'ın karşılaştığı güncelliğin öbür yüzü devrimdir, hem tarihte bir olay, bir kopuş, bir altüst oluş olarak, bir başarısızlık olarak hem de bir değer olarak tarihte ve insanlığın ilerlemesinde etkili olan bir eğilim işareti olarak devrim". Burada da felsefenin sorunu devrimin hangi parçasının korunması ve bir model olarak değerlendirilmesi gerektiğini saptamak değil, devrimci girişimin kendisinden bambaşka bir şey olan devrim istemi ile devrim "çoşku"suyla ne yapılabileceğini bilmektir (Foucault, 2000a;172). Foucault, Kant'ın ilerlemeyi gösterme tarzında kendi soykütüsel yaklaşımına yakın anti-teleolojik bir perspektif bulur, çünkü soykütüğü teleoloji ve köken aramayı incelemenin dışında bırakır. İlerlemenin bir işaretinin görmek amacıyla Kant'ın kendi zamanındaki bir olay olarak devrim üzerinde durması Foucault'ya ilginç gelmiştir (Dean, 1995, 49-50).

Kant'ın kendi güncelliği sorununu ortaya koyduğu bu iki soru (Aydınlanma nedir?, Devrim nedir?) aynı zamanda 19.yüzyıldan itibaren modern felsefenin önemli bir kısmının sormaktan asla vazgeçememiş olduğu iki sorudur (Foucault, 2000b;71). Bu iki soru birlikte alındığında, etkisini bizim kendi güncelliğimizde ne olduğumuz üzerinde de sürdüren felsefi sorgulama alanını tanımlar (Foucault, 2000b;172). Dolayısıyla onsekizinci yüzyıldan beri düşüncemize nüfuz etmiş bir felsefi sorun olan *Aydınlanma, modernliği başlatan olay olarak, akıl tarihinde,*

rasyonalitenin, teknoloji biçimlerinin, bilginin özerkliğinin gelişmesi ve yerleşmesinde kendini göstermiş kalıcı bir süreç olarak, bizim için sadece düşünce tarihinin bir episodundan ibaret değildir (Foucault, 2000b;171). Foucault, Aydınlanma sorununda son iki yüzyılı kapsayan uzun bir tarihe sahip bir felsefe yapma biçiminin ilk dışa vurumlarından birisini görür. Ona göre kendini kendi güncelliği hakkında sorgulamak on sekizinci yüzyılın sonunda ortaya çıkan “modern” denen felsefenin önemli işlevlerinden birisidir (Foucault, 2000a;166). Bu kısacık metin modern felsefenin henüz cevap vermeyi beceremediği, ama başından da atamadığı bir sorunun düşünce tarihine gizlice girişine işaret etmektedir. Ve felsefe iki yüzyıldır çeşitli biçimlerde bu soruyu tekrarlıyor. Hegel’den Nietzsche’ye, Max Weber aracılığı ile Horkheimer’den Habermas’ a kadar aynı soru ile doğrudan ya da dolaylı hesaplaşmamış hiçbir felsefe yoktur. Yani modern felsefe tam da “Aydınlanma nedir?” sorusunun cevabını arayan felsefedir. Bu sebeple Foucault, modern felsefe nedir? sorunu şöyle cevaplar: “Modern felsefe iki yüzyıl önce pek fazla düşünülmeden ortaya atılan “Aydınlanma nedir?” sorunu cevaplamaya çalışılan felsefedir” (Foucault, 2000b;174).

Burada bir parantez açma babından şu soruyu sormak gerekir; mademki modern felsefe iki yüzyıldır aynı sorunun cevabını vermektedir, öyleyse modern felsefe bu güne dek “Aydınlanma nedir?” sorusunu nasıl sormuş ve nasıl sorunsallaştırmıştır? Bu felsefi sorgulama geleneğinin taşıyıcıları kimler olmuştur? Foucault’nun bu soruya cevabı açıktır; “Aydınlanma nedir” sorusu asla yok olmadan Almanya, Fransa ve Anglo Sakson ülkelerin geleneklerinde farklı bir yazgıya ve kronolojiye sahip olmuştur. Almanya’da, Alman felsefesi özellikle toplum üzerine tarihsel ve siyasi bir düşünme içinde ona vücut verirken, Fransa’da “Aydınlanma nedir?” sorusuna cevap veren bilim tarihi olmuştur (Foucault, 2004;361). Çünkü Fransa’da, bu soru A. Comte ile “bilim tarihi nedir?” sorusuna dönüşürken, Max Weber’den Habermas’a kadar Almanya’da ise “Avrupa’da aklın, rasyonel biçimlerinin tarihi nedir?”, “toplumsal rasyonalite” nedir? sorusuna dönüşmüştür (Foucault, 2001; 22). Bu sorular çerçevesinde güncellik sorunu varlığını daima koruya gelmiştir.

“Aydınlanma nedir?” metnine geri dönecek olursak, bu metinden hareketle Foucault, modernliği tarihin bir dönemi olarak değil de bir “tutum” olarak değerlendirir ve şöyle der;

Burada tutum ile kasettedilen "güncellikle kurulan bir ilişki kipi, bazı insanların yaptığı gönüllü bir tercih, nihayet bir düşünme ve hissetme tarzı, aynı zamanda bir aidiyet ilişkisini gösteren ve kendisini bir görev olarak sunan bir eyleme ve davranış biçimidir." Kuşkusuz bir parça Yunanlıların ethos dedikleri şey gibidir bu. Sonuç olarak "modern çağ"ı "premodern" ya da "postmodern" çağlardan ayırmanın yerine, modernliğin tutumunun ilk şekillenişinden beri, kendini nasıl "modernlik karşıtı" tutumlarla mücadeleye giren bir durumda bulduğunu öğrenmeye çalışmanın yararlı olacağı kanısındayım (Foucault, 2000b; 181).

Böylece Foucault, modernliği Kant'ın Aydınlanma'yı tanımladığı form ve mantık içinde tanımlamış olmaktadır. Yani kendisini öncesi (premodern) ve sonrasına (postmodern) göre değil, modern olmayan karşısında kendi farkındalığına varmış, fakat aynı zamanda tıpkı Aydınlanma gibi sorumluluk yükleyen ("modernlik karşıtı" tutumla mücadele) bir tutum olarak konumlandırır. Böylece Aydınlanma'nın eleştirel mantığı modernlikte devam eder ve o günden bugüne bir süreklilik/gelenek temin edilmiş olur.

Foucault, "modernliğin tutumu" dediği şeyi açıklamak için Baudelaire örneğine başvurur. Çünkü ona göre Baudelaire "modernlik bilinci ondokuzuncu yüzyıldaki en keskin örneklerden biri" gibi görünmektedir. Modernlik genelde zamanın süreksizliği bilinci temelinde karakterize edilir; gelenekten kopuş, yenilik duygusu, zamanın geçip gidişi karşısında duyulan baş dönmesi. Baudelaire'nin modernliği "geçici, kaçıcı, olumsal" sözleri ile tanımlarken anlatmak istediği de bundan başka bir şey değildir. Ama Baudelaire'nin gözünde modern olmak bu sürekli hareketi farkedip kabullenmekle değil, tam tersine bu harekete karşı belirli bir tutum benimsemekle belli olur. Nitekim bu gönüllü tutum şimdiki anın ötesinde ya da onun gerisinde değil, onun içinde olan ebedi bir şeyin yeniden kavranmasından ibarettir (Foucault, 2000b;181). Başka bir ifade ile modernlik zamanın akışını takip etmekten başka bir şey yapmayan modadan farklıdır; "modernlik şimdiki anın "kahramanca" boyutunu kavramayı sağlayan tutumdur", "modernlik, kaçıp giden şimdikiye duyarlı olma olgusu değil, şimdikiyi "kahramanlaştırma" istemidir". Baudelaire modernlikle ilgili tutumunu anlatmak için "şimdikiyi kötülemez hakkınız yoktur" ifadesini kullanır (Foucault, 2000b;182). Modernliğin tutumu açısından, şimdinin yüce değeri, onu olduğundan başka türlü tahayyül etme ve onu yok ederek değil, onda olanı kavrayarak

dönüştürme isteğinden ayrılmaz (Foucault, 2000b;183). Baudelaire'ye göre modern insan kendisini, kendi gizli sırlarını ve kendi gizli hakikatini keşfetmeye çıkan insan değil; kendini yaratmaya çalışan insandır. Modernlik "insanı var olduğu biçim içinde özgürleştirmez"; onu, kendini geliştirme yükümlülüğüyle başbaşa kalmaya zorlar (Foucault, 2000b; 182). Burada Foucault'nun etik merkezli son dönem felsefi güzergâhında çalışmasının merkezine aldığı "kendilik pratikleri" ile açık kavrayış ortaklığı görüyoruz. Foucault'ya göre Kant, bizim geleneğimize kendiliğın yalnızca verili olmadığı aynı zamanda özne olarak kendisi ile ilişki içinde kurulduğu bir düşünce biçimi getirmektedir (Foucault, 2000d; 220).

İnsanın şimdiyle ilişkisini, insanın tarihsel oluş kipini ve kendini özerk bir özne olarak kurmayı sorunsallaştıran felsefi argümanın Aydınlanma'da kök salmasını vurgulamaya çalışan Foucault, bizi Aydınlanma'ya bağlayabilecek bir bağ olan eleştirel tutumun, tarihsel varlığımızın aralıksız bir eleştirisi şeklinde nitelendirilebilecek olan bir felsefi ethos'un, sürekli olarak canlı tutulması olduğunu vurgulamaya çalışır (Foucault, 2000b; 184). Eleştiri ve kendimizi kendi özerkliğimiz içinde kesintisiz olarak yaratma ilkesi olarak ta anlaşılabilir olan bu ethosa olumlu bir içerik kazandırmak gerekir. Bu eleştirel tutum amacıyla soykütüksel, yöntemiyle arkeolojik niteliklidir, transandantal değildir (Foucault, 2000b; 187-188). Yani, kendimize ilişkin tarihsel ontoloji global ya da radikal olma iddiasındaki bütün projelerden uzaklaşmak durumundadır; çünkü "deneyimlerimize dayanarak biliyoruz ki başka bir toplum, başka bir düşünce tarzı, başka bir kültür, başka bir dünya görüşü için bütünsel programlar ortaya koymak amacıyla güncel sistemden kurtulma iddiası, bizi en tehlikeli geleneklere geri götürmekten başka sonuç vermemiştir" (Foucault, 2000;189). Bu felsefi ethos bir "sınır-tutum" şeklinde karakterize edilebilir. Burada önemli olan zorunlu sınırlamalar biçiminde yöneltilen eleştiriyi mümkün bir sınırları aşma biçimindeki pratik bir eleştiriye çevirmektir (Foucault, 2000;188). Kendimize ilişkin eleştirel ontoloji kesinlikle bir kuram, bir doktrin, hatta sürekli biriken bir bilgi yapısı olarak anlaşılmalıdır; bir tutum, bir ethos, olduğumuz şeyin eleştirisi hem bize dayatılmış olan sınırların tarihsel analizi hem de bu sınırların aşılmasının denenmesi olan bir felsefi yaşam olarak kavranmalıdır (Foucault, 2000b;192).

Buraya kadar anlattıklarımızı şöyle özetleyebiliriz; Foucault, Kant'ın cevaplamaya çalıştığı "Aydınlanma nedir?" sorusunun modern felsefenin cevabını arayıp bulamadığı ve kendisinden kurtulamadığı bir soru olduğunu ayrıca Hegel, Marks, Nietzsche, Max Weber, Frankfurt Okulu ve Habermas'ın aynı soruyla dolaylı olarak da olsa hesaplaşmaya çalıştığını belirtir. Foucault'ya göre *Aydınlanma bugün ne olduğumuzu, ne düşündüğümüzü, ne yaptığımızı belirleyen sorunun cevabıdır*. Ve bu soru şimdi, "modern felsefe nedir?" biçimine dönüşmüştür. Modern felsefe, iki yüzyıl önce sorulan "Aydınlanma nedir?" sorusuna cevap arayan felsefedir (Foucault, 2000b; 174). Kant'ın "Aydınlanma nedir?" başlıklı metinde cevabını aradığı soru tarihsel sürecin içsel erekselliği değil, bir farklılıktır (Foucault, 2000b; 176). Kant'ın kendi yaptığı işin güncelliği üzerine olan düşüncelerini yansıtmakta olan bu metnin özelliği "tarihte farklılık olarak bugün" üzerine olan düşünmesinde yatmaktadır (Foucault, 2000b; 180). Foucault bu metinden modernliğin bir dönem olarak değil de bir "tutum" olarak anlaşılabilceği sonucunu çıkarmaya çalışır. Tutum ile kastedilen ise güncellikle kurulan ilişki, gönüllü tercih, düşünme ve hissetme tarzı, eylem ve davranma biçimidir

1.2. "Aydınlanma'nın Şantajı"nın Reddi

Foucault'nun bizi Aydınlanma'ya bağlayacak eleştirel bir tutum üzerinden Aydınlanma'yı ve aynı bağlam içerisinde modern felsefeyi olumlamasından hareketle *Kelimeler ve Şeyler*'deki anti-hümanist Foucault'nun Aydınlanma'ya karşı eleştirel tavrını terkettiği, rotayı hep ten yeni bir mecraya çevirdiği sanılmamalıdır. Son dönem çalışmalarında iyimser bir tavır takınmış olmakla beraber eleştireliliğini de muhafaza eder ve Aydınlanma'nın birçok temel parametresini topa tutar; aşkın özne, evrensel sistemler, rasyonalite, sürekli olumsal ilerleme vb. Onun Aydınlanma'yı olumlaması Aydınlanma'nın bir dönem veya bir doktrin oluşu itibari ile değil, eleştirel tutumu sebebiyledir. Ona göre bizi Aydınlanma'ya bağlayabilecek olan bağ doktriner unsurlara sadakat değil, tam tersine eleştirel bir tutumun sürekli olarak canlı tutulması olduğunu vurgulamaya çalışır (Foucault, 2000b;184).

Modernliğin eleştirel ethos'una negatif bir perspektiften yaklaşıldığında Foucault'nun nazarında ilk yapılması gereken şey Aydınlanma'nın şantajından kurtulmaktır (Foucault, 2000;185). "*Ken-*

dimizi, kendisini entelektüel ve siyasi bir ikilem şeklinde dayatan “Aydınlanma’dan yana ya da Aydınlanma’ya karşı olma” şantajından kurtarmamız gerekmektedir” (Foucault, 2000;187). Gene de bu mutlaka ya Aydınlanma’dan yana ya da Aydınlanma’ya karşı olmak gerektiği anlamına gelmez. Bilakis kendisini basitleştirici ve otoriter bir alternatif biçiminde sunabilecek herşeyin rededilmesi gerektiği anlamına gelir: Ya Aydınlanma’yı kabul eder onun rasyonalizminin çerçevede gelenek içinde kalırsınız ya da Aydınlanma’yı eleştirir onun rasyonalite ilkelerinden kurtulmaya çalışırsınız. Fakat bu şantajdan, Aydınlanma’nın hangi iyi ve kötü unsurları barındırabileceğini saptamaya çalışırken, “diyalektik” unsurları devreye sokarak kutulamayız (Foucault,2000;185). Buradan anlaşılacağı gibi Foucault, kelimenin tüm şumulüyle Aydınlanma karşıtı olmadığı gibi taraftarı da değildir.

Eleştirel tutum aydınlanmacıların anladığı manada bir rasyonalizme dönüşü de onaylamaz. “Kendimizi tarihsel olarak belli bir ölçüde Aydınlanma tarafından belirlenmiş varlıklar olarak analiz etmeye çalışmamız gerekir” diyen Foucault’ya göre bu analizin temelinde elden geldiğince kesin veriler temelindeki bir dizi tarihsel araştırma yer alacak fakat, bu araştırmalar geçmişe dönük olarak Aydınlanma da rastlanabilecek olan ve her koşulda muhafaza edilmesi gereken “rasyonalitenin temel çekirdeğine” yönelmeyecektir. Araştırmaların yöneleceği yer zorunluluğun fiili sınırları, yani kendimizin özerk özneler olarak oluşması açısından vazgeçilmez olmayan ya da artık vazgeçilmez sayılmayan noktalarıdır (Foucault, 2000a; 185).

Foucault, hümanizm ile arasına koymuş olduğu mesafesi de korumaya devam eder. Ona göre kendimize yönelik sürekli eleştirinin, hümanizm ile Aydınlanma’nın kolayca birbirine karıştırılması tehlikesinden uzak durması gerekmektedir. Aydınlanma, Avrupa toplumlarının gelişmesinin belirli bir noktasında yer alan bir olay ya da olaylar bütünü ve karmakarışık tarihsel süreçleri ifade ederken, bambaşka bir şey olan Hümanizma Avrupa toplumlarında zaman içinde çeşitli defalar yeniden boy gösteren bir tema ya da temalar bütünüdür. Bu açıdan baktığımızda hümanizm ile bağıntılı olan her şeyin reddedileceği sonucuna değil, hümanist tematiğin kendi başına bir düşünce eksenini işlevi göremeyecek kadar esnek çeşitli ve tutarsız olduğu sonucuna varmalıyız (Foucault, 2000; 186).

Sonuç olarak nasıl kendimizi entellektüel ve siyasi bir ikilem şeklinde dayatılan Aydınlanma'dan yana ya da Aydınlanma'ya karşı olma şantajından kurtarmamız gerekli ise, aynı biçimde hümanizm temasını Aydınlanma sorunu ile iç içe geçiren tarihsel ve ahlaki kafa karışılıklarından da kurtarmamız gerekmektedir (Foucault, 2000; 187).

2. Foucault'nun Analizine İlişkin

Bazı Değerlendirmeler

Foucault'nun değerlendirmesine ilişkin olarak öncelikle şunu belirtmek gerekir; Foucault, kendi eleştirel projesinin köklerini bizzat eleştirisini yönelttiği uğrağın kendisinden çıkararak muhataplarını bir kez daha şaşırtmış, Kant ve Aydınlanma eksenli bu geç dönem söyleminde muhataplarına yönelik son hamlesini yapmış ve işgal ettiği yeni konularla kendisine dair tartışmaları arttırmıştır (Utku, 2002;167). Bu tartışmalar günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Tartışmanın merkezi konusu ise Foucault'nun Aydınlanma'ya dair düşünceleri dahil, etik merkezli son dönem çalışmaları ile önceki çalışmaları arasındaki kesinti ve süreklilik ilişkisidir.

Foucault'ya göre felsefi düşüncede şimdiki sorunsallaştıran ilk kişi Kant'tır. Habermas'ın ifadesi ile "Foucault, Kant'a bir okçu gibi şimdinin kalbini hedefleyen, çağdaş anın anlamı üzerine yoğunlaşan ve modernliğin söylemini başlatan ilk filozofu görür". Kant'ı düşüncüyü teşhis edici bir öğeye dönüştürerek onu modernliğin yeni bir tarihsel bilinç ufku içinde hareketli tutan güven tazeleme sürecine sokar (Habermas, 2000; 82). Foucault'nun kendisi de "Aydınlanma nedir?" sorusu ile felsefeye girişini yapmış olan modern zamanın bilincinin keskinleşmesine katkıda bulunur (Habermas, 2000;83).

Burada Foucault'nun felsefeyi şimdi ile ilişkilendirmesinin ilk defa Aydınlanma'ya dair yorumunda ortaya çıkan bir şey olmadığını belirtilmesi gerekir. Foucault'nun felsefeyi şimdi ile ilişkilendirmesinin tarihi 1960'lı yılların sonuna kadar geri götürülebilir. Foucault, birçok mülakatında felsefenin görevinin "şimdinin teşhisi" olduğunu söyler. Ve yine güncellelikle kurduğu bu ilişki sebebi ile kendisini gazeteci olarak niteler (Foucault, 2000e; 194). Fakat bu ilk dönem metinlerin çoğunda güncel-

lik ile bu ilişki Nietzsche üzerinden kurulurken, 1980'lerde bu ilişkinin merkezine Kant yerleştirilir ve "Aydınlanma nedir?" metnindeki felsefi soruşturma biçimi de modernliği başlatan tutum olarak değerlendirilir.

"Şimdinin tarihçisi" olarak adlandırılan Foucault, kendi erken dönem (arkeolojik dönem) çalışmalarından itibaren amacının "yaşanan anın tarihini yazmak" olduğunu sık sık belirtmiştir. Çağdaş Batı kültüründeki bazı anahtar kavramları, uygulamaları tarihsel bir perspektif içine oturtarak bunların kavramsal temellerini bulmak, Foucault'nun Deliliğin Tarihi'nden Cinselliğin Tarihi'ne kadar olan bütün çalışmalarındaki hedefi olmuştur (Merquior, 1986; 18-19). 1960'lı yıllardan itibaren Foucault'nun tarihe yönelerek irdeleyici bir gözle ele aldığı Batı'nın geçmişindeki büyüleyici, dokunulmamış bir alan olan bu kavram ve uygulamaların başlıcaları; deliliğe karşı toplumsal davranışın evrimi, modernizm öncesi toplumsal tıbbın evrimi, biyoloji, dilbilim ve ekonominin kavramsal kökleri vb. dir. Foucault'nun, son yıllarında sık sık söz ettiği yaşanan anın/çağın tarihi ve felsefi bir eleştirisini yapma tasarısı iki hedefe yönelikti: Birincisi Batı'da aklın yükselişine ilişkin "tarihi koşulları" belirlemek; ikincisi ise çağdaş kültürün özünü oluşturan akılcılığın tarihsel temelleri karşısında günümüzde nasıl bir konumda bulunduğumuzu incelemeye yönelerek "yaşanan anın bir çözümlemesi"ni yapmaktı (Merquior, 1986;20). Görüldüğü gibi Foucault, daima güncellelikle, içinde bulunduğumuz durumla, alakadar olagelmiştir. Fakat geç dönem çalışmalarında, erken dönemde önemle vurguladığı "süreksizlik/kopuş" teması önemli ölçüde ortadan kalkar.

Foucault, "Aydınlanma nedir?" metninde tarihte radikal ölçüde bir kopukluk olduğunu ortaya atmak şöyle dursun, hali hazırda içinde yaşadığımız çağ ile Aydınlanma arasında çok önemli süreklilikler olduğunu göstermektedir. Foucault, Aydınlanma'nın akıl anlayışına eleştirel olarak bakmaya devam etse bile Aydınlanma'nın keskin tarihsel şimdi duygusunu, uyumculuk ve dogma karşısında aklın özerkliğine önem vermesini ve eleştirel bakışını olumlu bir tarzda içselleştirmeye çalışır. Foucault şimdi artık modern aklın eleştirelilikten yoksun bir tarzda kabullenilmesini de, büsbütün reddilmesini de eşit ölçüde rizokulu bulmaktadır. Aklın "ortadan kaldırılması" gereken düşman olduğunu söylemek muazzam ölçüde tehlikeli ise eğer, akla yönelik herhangi bir eleştirel sorgulamanın bizi irrasyollığe fırlatıp atacağını da söylemek en az öbürü kadar

tehlikelidir. Bu çekince Foucault'yu rasyonel bir konumdan hareketle akli reddetme açmazından korur. Eleştirel düşünce daima bir gerilim alanı içinde yaşmalıdır. Böylelikle Aydınlanma, modernlik ve rasyonellik karşısındaki tutumunu değiştirmiş olan Foucault, erken döneminde yaptığı eleştiriler son derece olumsuz da olsa, geç dönem çalışmalarında, modern bilgi istencinde, muhafaza edilmesi gerektiğini düşündüğü eleştirel bir itilim görür ve bazen daha olumlu bir tutum benimser, bu durum öznelğin bir tahakkümün inşasından başka bir şey olmadığını benimseyen konumuna çekinceler koymasına götürür (Best ve Kelner, 1998;74-75).

Foucault'nun Aydınlanma'yı çağımızın sürekli eleştirisi olan, bir eleştirel-felsefi ethos ile karakterize etmesi hiçte şaşırtıcı olmayan bir şekilde, birçok eleştirmen ve yorumcu tarafından önceki tutumu ile çelişki ve gerilim olarak yorumlanmıştır (Passerin D'entrèves, 1999; 358). Örneğin, Habermas'a göre, Foucault'nun çalışmasında Kelimeler ve Şeyler'den bildiğimiz "sınırlılık çözümlemesi" ile kapıyı antropolojik düşünce çağına ve insan bilimlerine açan bir epistemolojist Kant söz konusu iken burada ("Aydınlanma nedir?" de) karşımızda olan farklı bir Kant'tır: Genç Hegelcilerin öncüsü, metafizik geçmişten ilk ciddi kopuşu sağlayan, felsefeyi sonsuz hakikatlerin araştırılmasından, filozofların kavramsız ya da var olmayan olarak değerlendirdikleri rastlantısal alana, geçici olana yönelten bir Kant (Habermas, 2000;81). Foucault, Kant'ın "Aydınlanma nedir?" sorusuna yanıtında Hegel, Nietzsche ve Max Weber'den Horkheimer ve Adorno'ya ulaşan çağdaş gerçekliğin ontolojisinin temelini görür. Şaşırtıcı bir şekilde kendisinde de bu geleneğe dâhil eder. Habermas bunu onun düşüncesi ile temelden bir çelişki olarak değerlendirir; çünkü Habermas, Foucault'nun düşüncesinin başka bir şekilde söylemesi olsa bile, çağdaş gerçeklikle uygunluk içinde yöneltilen modern sorunsallaştırmanın olumlu bir anlayışının Foucault'nun boyun eğmez modernlik eleştirisi ile bağdaşmayacağını ve onun Aydınlanma geleneği içindeki bir düşünür olarak kendini konumlandırmasının, modernlikte ortaya çıkan bilgi biçimini eleştirisi ile bir araya gelemeyeceğini düşünür (Habermas, 2000;82) ve Foucault'nun Kant ve Aydınlanma'ya ilişkin yeni okumasını "yapıcı çelişki" olarak niteler (Habermas, 2000; 83).

Habermas'ın eleştirilerinin haklı tarafları olmakla beraber bu eleştiriler önemli ölçüde aşırı bir yorumdurlar. Yukarıdaki izahlardan da

anlaşılacağı gibi Foucault'nun kendisini Kantçı felsefi geleneğin içinde konumlandırması Kant'ın düşüncelerinin tamamını benimsemek anlamına gelmediği gibi, Aydınlanma'nın hepten kucaklanması ve bugüne taşınması da değildir. Foucault, bu düşüncesini polemiksel bir üslupla şöyle dile getirir şöyle der: "Aydınlanma'yı canlı ve dokunulmaz kılmak isteyenleri kendi sofulukları ile başbaşa bırakalım. Bu tür bir sofuluk kuşkusuz ihanetlerin en acısıdır. Bizim muhafaza etmemiz gereken yan, Aydınlanma'dan geriye kalanlar değil; canlı ve üzerinde düşünülmesi gereken şey olarak zihinlerimizde tutulması gereken bu olayın kendisi ve anlamıdır" (Foucault, 2000;171).⁶

Foucault'nun eleştirisi birçok noktada Kant'tan kopar. Modernizmi karakterizasyonu her ne kadar Kantçı olsa da Foucault, felsefe'nin rolünün özgürlüğümüzün ve bilginin temelleneceği evrensel, aşkın ilkeleri aramak olduğunu reddeder (Gutting, 2010;26) ve felsefi eleştiriye evrensellikle ilişkili süreçten koparır. Ona göre eleştiri, bizi kendimizi oluşturmaya yaptığımız, düşündüğümüz ve söylediğimiz şeylerin özneleri olarak tanımlamaya yönelen olayların tarihsel temeldeki sorgulaması olarak ilerleyecektir. Bu eleştiri aşkın olmayıp, hedefi de bir metafiziği mümkün kılmak değildir. *Bu eleştiri amacıyla soykütüksel, yöntemiyle arkeolojik niteliklidir.* Tüm bilgi ya da ahlaki eylem biçimlerinin evrensel yapılarını belirlemeye değil, düşündüğümüz, söylediğimiz ve yapmaya çalıştığımız şeyleri eklemleyen söylemleri tarihsel olaylar olarak ele almak anlamında arkeolojiktir, transandantal değildir (Foucault, 2000b: 187-188). Bu sebeple "Aydınlanma nedir?" yazısında Kant'ınkinden çok Baudelaire'nin modernliğini benimser. Çünkü Baudelaire için "modern insan kendini, kendi gizli sırlarını ve kendi gizli hakikatini keşfetmeye çıkan insan değil, kendini yaratmaya çalışan insandır" (Gutting, 2010;26), öyle ki bazı yorumcular Foucault'nun bahsettiği "kendimizin eleştirel ontolojisi"nin ve etik "self-fashioning"nin Kant'ın eleştirel felsefesinden çok Nietzsche'nin değerlerin aşılması görüşüne daha yakın olduğunu belirtir (Passerin D'entrèves, 1999:356).

Tarihte sebeplilik ve ereklilikler olmadığını düşünen Foucault, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kant'ın tarih anlayışını da teleolojik bağlamından kopararak operasyonel bir okuma tabi tutar.

6 "Aydınlanma nedir?" makalesinin Habermas'ın hazır bulunacağı bir konferansta sunulmak üzere hazırlanmış bir metin olduğunu göz önünde bulundurduğunda Foucault'nun eleştirilerinin hedefinin Habermas olduğu açıktır.

Bunun yanında bazı müdafilerinin yaptığı gibi onun ilk çalışmaları ile yeni yönelişi arasında hiçbir fark olmadığını, hatta tümünden sıkı bir bağ içinde olduğunu söylemek de (Allen, 2003) en azından muhaliflerinin kadar aşırı bir yorumdur. Arkeolojik ve soykütüksel çalışmalarında özneyi söylemin ve disiplinler iktidarın etkisine indirgeyerek merkezles-tirmeye çalışan Foucault, bu özne görüşüne son döneminde çekinceler koymuştur (Best ve Kelner, 1998;103). Foucault'nun Kant'ın eleştirel felsefi geleneği içinde temellendirdiği bu "kendimizin eleştirel ontolojisi", "öznenin eleştirisi" olarak tanımladığı önceki çalışmalarından farklılıklar taşır. Yeni dönemde "öznenin kendisini yapımı" anlayışında sınırlı bir rasyonalizmden söz edilebilir. Foucault son döneminde "tamamıyla insan öznesinin kendi kendine uyguladığı rasyonalite biçimleri" ile ilgilendiğini özenle belirtir (Foucault, 2001;30). Artık cevabı aranan soru, insan öznesinin nasıl kendisini akla uygun bilginin nesnesi olarak ele aldığı ve nereye oturttuğu, hangi ussal kalıpları ve tarihsel koşullar aracılığıyla bunu yaptığı ve bunu ne pahasına yaptığıdır (Foucault, 2001;30).

Yine Habermas'ın haklı olarak belirttiği gibi Foucault'nun son dönem söylemindeki Kant, Kelimeler ve Şeyler'deki Kant değildir. Kant'ı kendisinden günümüze kadar felsefi düşünceye hükmeden ve yol gösteren temel düzen olan antropolojik düşüncenin önemli ölçüde banisi gören Foucault, ancak Nietzsche'nin bizi "antropolojik uyku"dan uyandıran ve "antropolojik alan"dan çekip kurtaran kişi olduğunu söyler (Foucault, 2000;444).

Aklı "işkence" olarak nitelendiren ve rasyonalitenin/aklın egemen olduğu bir normalizasyon sürecinin toplumu nasıl mahkûmlaştırdığını betimleyen Foucault'nun irrasyonaliteye düşme kaygısı ile akla karşı tavrını, yumuşatma olarak görebiliriz. "Aklı yargılayacak mıyız? Bana kalırsa hiçbir şey bundan daha kısır bir sonuç vermeyecektir. Birincisi bu alanın suçla ya da masumiyetle hiç bir ilgisi olmadığı için; ikincisi, akla akıl olmayanın zıddı bir şey olarak başvurmak anlamsız olduğu için ve son olarak böyle bir yargılama bizi rasyonalist ya da irrasyonalist olmanın keyfi ve sıkıcı rolünü oynamak tuzağına düşüreceği için (Foucault, 2000c;60). Foucault, modern kültüre özgü görünen ve kökeni Aydınlanma da bulunan rasyonalizm türünü sorgulamak yerine rasyonelleşme ile iktidar arasındaki bağları araştırmayı önerir (Foucault, 2000c;60).

Buraya kadar anaştıklarımızdan da anlaşılacağı gibi Foucault'nun rasyonalite kavrayışında önemli bir evrilme göze çarpar. Onun rasyona-

lite ve akıl karşısında geçmişte takındığı tavrı bir “teyakkuz hali” olarak betimlersek yeni tavrının “ihtiyatı elden bırakmama” durumu olduğunu söyleyebiliriz. Onun benimsediği tutum Aydınlanma’nın başlattığı eleştirel felsefi düşüncenin/sorgulamanın takipçisi olmak, diğer tarafta aklın ve rasyonalitenin despotik olabilecek yorumlarına ve mutlaklaşabilecek otoritelerine karşı uyanık olmaktır. Çünkü rasyonelleşme ile siyasi iktidarın aşırılıkları arasındaki ilişki açıkça ortadadır. Kaldı ki bu tür ilişkilerin farkına varmak için bürokrasinin ya da toplama kamplarının ortaya çıkmasını beklememize gerek yoktur (Foucault, 2000c;60). Yani o, Aydınlanma’nın dönüşünün akıl olduğu kadar despotizm olduğunun da bilincindedir (Foucault, 2004;363). Bu sebeple rasyonalizmin gözetim altında tutulmasını görevini felsefeye yükler. Kant’an beri felsefenin rolü aklın deneyimde verilmiş olanın sınırlarını aşmasını önlemektir. Ama aynı dönemden itibaren, yani modern devletin ve toplumun siyasi düzlemde yönetilmesinin gelişmesinden beri felsefenin rolü siyasi rasyonalitenin aşırı güçlerini gözetim altında tutmaktır (Foucault, 2000c;60).

Sonuç

Hiç şüphe yok ki Foucault geç döneminde Aydınlanma’ya yaklaşımını modifiye etmiştir. Süreklilik ve kesintileri içinde taşıyan bu modifikasyon Foucaultcu felsefede bir çelişkiyi değil, daha çok bir uğraşı temsil eder. Zira bu yeni yöneliş Foucault için yeni olan bir şey değildir. Felsefi uğraşı boyunca Foucault’nun ilgilerinde, en azından tematik ve metodik düzeyde farklılaşmalar olmuştur ve bu sebeple onun (tekil anlamda) bir felsefi düşüncesinden ve felsefi bir eserinden çok felsefi güzergâhından bahsedilebileceği (Revel, 2005;10-11) belirtilmiştir. Felsefesinin kronolojik ve mantıksal yapısı dikkate alındığında birden fazla Foucault söz konudur (Revel, 2005;8). Elbette bu yeni uğraşında Foucault “*Kelimler ve Şeyler*’deki Foucault değildir. Fakat bu düşünsel hareketlilik hem Foucault hem de onun düşüncesine aşına olanlar için rahatsız bir hal değildir. Zira asli çehresi aynı kalsa da filozofun dönem dönem farklı maskeler takımışı takipçilerinin aşına olduğu bir durumdur. Foucault’nun felsefi düşüncesi daima hareketlilik içinde olmuştur. Bu sebeple onun daima bir noktaya çivilemeye/sabitlemeye gerek yoktur.

Kaynakça

- Aktay, Y. (2000). "Modernizmin Aydınlanma Vehmi", *Toplumbilim*, sayı 11, s. 103-112.
- Allen, A. (2003). "Foucault and Enlightenment: A Critical Reappraisal", *Constellations*, 10(2), p. 180-198.
- Çiğdem, A. (2000). "Şimdi Sorulan Bir Soru Olarak Aydınlanma Nedir?" *Toplumbilim*, sayı 11, s. 91-93.
- Dean, M. (1994). *Critical and Effective Histories*. New York, London: Routledge.
- Falzon, C.& O'Leary, T. (2010). "Introduction: Foucault's Philosophy" in *Foucault and Philosophy*, Edited by Timothy O'Leary & Christopher Falzon, Blackwell Publishing Ltd. p.1-16.
- Foucault, M. (1994). *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara: (Çev. M. Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- , (2000a) "Aydınlanma Nedir?", *Özne ve İktidar*, çev. I. Ergüden-O. Akinhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, s. 162-172.
- , (2000b). "Aydınlanma Nedir?", *Özne ve İktidar*, çev. I. Ergüden-O. Akinhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, s. 173-192.
- , (2000c) "Özne ve İktidar". *Özne ve İktidar*, çev. I. Ergüden- O. Akinhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 57-82
- , (2000d). "Etiğin Soybilimi Üzerine: Sürmekte Olan Çalışmaya İlişkin Bir Değerlendirme", *Özne ve İktidar*. çev. I. Ergüden- O. Akinhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 193-220
- , (2000e). "İktidar Üzerine Diyalog", *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, çev. I. Ergüden- O. Akinhay, Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 181-195
- , (2001). *Yapısalcılık ve Postyapısalcılık*, çev. Ali Utku & Ümit Umaç. İstanbul: Birey Yayınları.
- , (2004). "Yaşam: Deneyim ve Bilim", *Felsefe Sahnesi*, çev. Işık Ergüden, s. 105-112
- Gutting, G. (2010)." Foucault, Hegel and Philosophy". In *Foucault and Philosophy* Edited by Timothy O'Leary & Christopher Falzon, Blackwell Publishing Ltd, p.17-35
- Habermas, J.(2000). "Şimdinin Kalbinde Amaç Yüklemek: Foucault'nun Kant'ın "Aydınlanma Nedir?" Metni Hakkındaki Konferansı Üzerine", *Toplumbilim*, çev. Eda Özgül, Özlem Oğuzhan. Sayı 11, s.81-83
- Kant, I. (1984). "Aydınlanma Nedir?", *Seçilmiş Yazılar*, çev. Nejat Bozkurt. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Merquor, J. G. (1986). *Foucault*, çev. N. Elhüseyni. İstanbul: Afa Yayınları.
- Outram, D.(1995). *The Enlightenment*, Cambridge University Press,
- Passerin D'entrèves, M. (1999). "Between Nietzsche and Kant: Michel Foucault's Reading of 'What is Enlightenment?'" *History of Political Thought*, 20(2), p. 337-356.
- Revel, J. (2005). *Michel Foucault- Güncelliğin Bir Ontolojisi*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Utku, Ali. "Bir Diyalog(suzluğ)un Öyküsü"ne Katkı: Foucault ve Aydınlanma Eleştirisi. *Tezkire*, sayı 19, Şubat-Mart 2001, s. 160-167.

* * *

Abstract: -Foucault and the Return of Enlightenment- Michel Foucault's last term studies didn't abandon critical stance against the Enlightenment but assumes more positive attitude. Foucault characterizes Enlightenment as an "ontology of present", "critical ethos of philosophy" not as a term. According to Foucault, Kant is the first person who problematizes "present" in the philosophical thought. In Kant's article titled "What is Enlightenment?" Foucault sees the beginning of a new form of philosophical thought. Foucault's new evaluation by a lot of people perceived as abandonment the former position, on the contrary some commentators argued that there is not difference between Foucault's new and old trends. In fact, he said we have to overcome "Enlightenment blackmail"; which is a dilemma by or against Enlightenment, and he continues to protect distance between Enlightenment's ideas of rationality, universality etc. In other words there are continuities as well as deductions. This article focuses on Foucault's analysis about Enlightenment and some critiques about Foucault.

Key words: Enlightenment, Critique, Ethos, Subject, Present, Kant